

ربای قرضی در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران

مهدی خطیبی

نظارت علمی

مجید رضایی

www.ketab.ir

شماره ردیف ۱۷۶۷

اقتصاد - ۳۷

۱۴۰۳-۰۷

ربای قرضی در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران | مهدی خطیبی |

ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) | ویراستار: اکبر جعفری

طرح جلد: محمدامین محمدلو | چاپ یکم تابستان ۱۴۰۳ | شمارگان: ۳۰۰ | چاپکو | قیمت: ۲۱۰۰۰۰

WWW.HATIF.IR @HATIF.IR	قم، خیابان شهدا، کوی ۲۴، پلاک ۳۸، کدپستی: ۳۷۱۸۵۱۶۱۱۶ تلفن: ۰۲۵۳۷۷۴۲۳۲۶/۱	 9 786004 445238
-----------------------------------	---	--

- سرشناسه : خطیبی، مهدی، ۱۳۵۸ -
- عنوان قراردادی : ایران، قوانین و احکام
Iran, Laws, etc.
- عنوان و نام پدیدآور : ربای قرضی در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران / مهدی خطیبی؛ نظارت علمی مجید رضایی؛ ویراستار اکبر جعفری
- مشخصات نشر : قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، انتشارات، ۱۴۰۳.
- مشخصات ظاهری : ۲۷۶ ص: جدول، نمودار؛ ۵/۱۴ × ۵/۲۱ × ۳ م.
- فروست : انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۷۶۸. اقتصاد: ۳۷.
- شابک : ۹۷۸: ۶۰۰-۳۴۴-۵۲۳-۸
- وضعیت فهرست‌نویسی : فیا.
- یادداشت : کتاب‌نامه: ص. ۲۶۸ - ۲۷۶.
- موضوع : ربا و رباخوری -- قوانین و مقررات - ایران.
Usury laws -- Iran
بهره (فقه) -- ایران.
Interest (Islamic law) -- Iran
بهره -- قوانین و مقررات - ایران.
Interest -- Law and legislation -- Iran
بانک و بانکداری -- قوانین و مقررات - ایران.
Banking law -- Iran
- شناسه افزوده : رضایی دوانی، مجید، ۱۳۳۹ -
- شناسه افزوده : مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، انتشارات.
- رده‌بندی کنگره : KMH۳۲۶۸
- رده‌بندی دیویی : ۵۵۰-۷۳/۳۴۶
- شماره کتاب‌شناسی ملی : ۹۶۷۲۵۲۶

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

مقدمه ناشر ۱۳

مقدمه ۱۷

فصل اول: مبانی تحقیق

۱-۱. گفتار اول: فتوای معیار در بررسی تطبیقی عملکرد نظام بانکی بر شرع

۲۵

۱-۱-۱. تاریخچه تطبیق شرعی قوانین و مقررات در ایران ۲۸

۱-۱-۲. روش شورای نگهبان در تطبیق قوانین بر شرع ۳۰

۱-۱-۳. الگوهای قابل تصور در تطبیق فعالیت‌های نظام بانکی با شرع ۳۳

الف) تطبیق فعالیت‌های بانکی بر فتوای فقهای شورای نگهبان ۳۳

ب) تطبیق فعالیت‌های نظام بانکی با فتوای ولی فقیه ۳۵

ج) تطبیق فعالیت‌های بانکی بر فتوای مشهور فقهای شیعه ۳۷

د) تطبیق فعالیت‌های بانکی بر فتوای مشهور فقهای معاصر ۴۱

ه) تطبیق فعالیت‌های بانکی بر سازگارترین فتوای فقهی ۴۲

۲-۱. گفتار دوم: اعتبار شخصیت حقوقی بانک ۴۴

۳-۱. گفتار سوم: اتحاد شخصیت حقوقی بانک‌های دولتی ۴۹

فصل دوم: شناسایی بسترهای تحقق ربا در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران

۱-۲. گفتار اول: تجهیز منابع ۵۶

۱-۲-۱. تضمین سپرده سرمایه‌گذاری و سود آن ۵۷

۱-۲-۲. اعطای امتیازهای تشویقی به سپرده‌گذاران ۶۱

۱. اعطای جوایز بانکی ۶۱

۲. تخفیف یا معافیت سپرده‌گذاران از پرداخت کارمزد یا حق الوکاله ۶۶

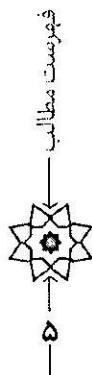
۳. دادن حق تقدم به سپرده‌گذاران برای استفاده از تسهیلات... ۶۸

۱-۲-۳. عدم قصد توکیل در سپرده‌های مدت‌دار توسط سپرده‌گذار ۷۳

۲-۲. گفتار دوم: تخصیص منابع ۷۶

۱-۲-۲. اخذ تضمین نسبت به اصل سرمایه و سود آن... ۷۶

۲-۲-۲. جریمه تأخیر ۷۸

- ۲-۲-۱. استحقاق مبلغ زیاده به خاطر مدت زمان تعویق بدهی ۸۰
- نقد و بررسی ۸۱
- ۲-۲-۲. استحقاق مبلغ زیاده به عنوان خسارت تأخیر تأدیه ۸۲
۱. خسارت ناشی از کاهش ارزش پول ۸۳
- نقد و بررسی ۸۴
۲. خسارت ناشی از تعهدات مترتب بر تعهد بدهکار ۸۵
- نقد و بررسی ۸۶
۳. خسارت عدم النفع ۸۷
- ضمان عدم النفع در منابع فقهی ۸۹
۱. ضمان عدم النفع در فرض حبس صنعت گری یا حر کسوب ۸۹
۲. ضمان عدم النفع در فرض کاهش قیمت بازاری ... ۹۷
۳. ضمان عدم النفع در صورت امتناع بدهکار از ادای دین ۱۰۰
- نقد و بررسی ۱۰۴
- ۲-۲-۳. استحقاق مبلغ زیاده از باب تعزیر متخلف ۱۰۹
- ۲-۲-۴. استحقاق مبلغ زیاده به صورت شرط ضمن عقد ... ۱۱۶
- نقد و بررسی ۱۱۸
- ۲-۲-۳. کارمزد قرض الحسنه ۱۲۱
- ۲-۲-۳-۱. هزینه اعطای تسهیلات قرض الحسنه در نظام بانکی ۱۲۲
- ۲-۲-۳-۲. دیدگاه فقهای معاصر راجع کارمزد قرض الحسنه ۱۲۶
- ۲-۲-۳-۳. تحلیل ماهیت دریافت کارمزد به روش فعلی ... ۱۲۸
- ۲-۲-۳-۴. روش صحیح انتقال هزینه تسهیلات قرض الحسنه ... ۱۳۱
- ۲-۲-۳-۵. تحلیل هزینه های مؤثر در محاسبه کارمزد ... ۱۳۳
۱. هزینه پرسنلی. اداری ۱۳۴
۲. هزینه جوایز بانکی ۱۳۶
۳. هزینه مطالبات غیر جاری ۱۳۸
- ۲-۲-۳-۶. روش محاسبه و دریافت کارمزد تسهیلات قرض الحسنه ۱۴۰
- ۲-۲-۳-۷. راهکارهای پیشنهاد شده برای تأمین هزینه ها ... ۱۴۶
۱. تأمین هزینه های قرض الحسنه توسط دولت اسلامی ۱۴۶

۲. اختصاص ۲۰ تا ۲۵ درصد از منابع قرض الحسنه به سرمایه‌گذاری ۱۴۷
۳. تأمین هزینه‌ها از محل زکات واجب (سهم سبیل الله) ۱۵۰
- ۲-۲-۳. پیشنهاد نهایی ۱۵۲
- ۲-۲-۴. اعطای تسهیلات به شرط سپرده‌گذاری ۱۵۴
- ۲-۲-۵. شرط مسدودی بخشی از مبلغ تسهیلات ۱۶۱
- ۲-۲-۶. خرید و فروش امتیاز تسهیلات ۱۶۲
- ۲-۲-۱. انواع تسهیلات بانکی ۱۶۴
- ۲-۲-۲. ماهیت فقهی امتیاز تسهیلات ۱۶۵
- ۲-۲-۳. امکان سنجی انتقال امتیاز تسهیلات به دیگران ۱۶۶
- ۲-۲-۴. امکان سنجی دریافت پول در ازای انتقال امتیاز ۱۶۹
- ۲-۲-۵. فروش امتیاز وام توسط خود بانک ۱۷۳
- ۲-۲-۷. انعقاد صوری قراردادها (فاکتورسازی) ۱۷۴
- ۲-۲-۸. بی‌اطلاعی مشتری نسبت به مفاد قراردادهای بانکی ۱۷۷
- ۲-۲-۹. کارت‌های اعتباری ۱۷۹
- ۲-۲-۱. کارت‌های برداشت از موجودی (Debit Card) ۱۸۰
- ۲-۲-۲. کارت‌های مبتنی بر تسهیلات بدون بهره ۱۸۱
- ۲-۲-۳. کارت‌های مبتنی بر تسهیلات با بهره (Credit Card) ۱۸۳
- ۲-۲-۴. پیشنهادهایی درباره کارت‌های اعتباری ۱۸۳
- الف) انجام دو معامله نقد و نسیه با فرض وکالت مشتری ۱۸۴
- ب) انجام دو معامله نقد و نسیه با فرض وکالت فروشنده ۱۸۴
- ج) بیع نسیه و خرید دین ۱۸۴
- نقد و بررسی روش‌های پیشنهادی ۱۸۵
- ۳-۲. گفتار سوم: خدمات بانکی ۱۸۶
- ۴-۲. گفتار چهارم: سیاست پولی بانک مرکزی ۱۸۹
- ۴-۱. ابزارهای سیاست پولی در ایران ۱۸۹
- ۴-۱-۱. ابزارهای مستقیم ۱۹۰
۱. کنترل نرخ‌های سود بانکی ۱۹۰
۲. سقف اعتباری ۱۹۰

- ۱۹۱-۲-۴-۲. ابزارهای غیرمستقیم
۱۹۱. نسبت سپرده قانونی
۱۹۲. عملیات درجه تنزیل
۱۹۲. عملیات بازار باز
۱۹۴. سپرده ویژه بانک‌ها نزد بانک مرکزی
- ۱۹۴-۲-۵. گفتار پنجم: تعامل با بانک‌های خارجی
- ۱۹۶-۲-۵-۱. کشورهای اسلامی و غیراسلامی
- ۱۹۷-۲-۵-۱-۱. کافر حربی
- ۲۰۰-۲-۵-۱-۲. بانک مسلمانان و بانک غیرمسلمانان
- ۲۰۰-۲-۵-۱-۳. بانک خارجی
- ۲۰۰-۲-۵-۲. ضوابط و قواعد فقهی حاکم بر تعامل با بانک‌های خارجی
- ۲۰۱-۲-۵-۲. قاعده نفی سبیل
- ۲۰۳-۲-۵-۲. حرمت تقویت کفر
- ۲۰۴-۲-۵-۲. قاعده الزام
- ۲۰۵-۲-۵-۲. استنفاد مال کافر حربی
- ۲۰۵-۲-۵-۲. جواز دریافت ربا از کافر حربی
- ۲۰۶-۲-۵-۳. دسته‌بندی بانک‌های خارجی
- ۲۰۸-۲-۵-۴. ردیابی ربا در تعاملات نظام بانکی کشور با بانک‌های خارجی
- ۲۰۸-۲-۵-۱-۴. اجرای مفاد اعتبار اسنادی (LC)
- ۲۱۰-۲-۵-۴-۲. استفاده از فاینانس (تأمین مالی خارجی)
- ۲۱۱-۲-۵-۴-۳. سپرده‌گذاری در بانک‌های خارجی

فصل سوم: بررسی علل عدم موفقیت نظام بانکی در جلب اعتماد عمومی نسبت به حذف ربا

- ۲۱۸-۳-۱. گفتار اول: ارزیابی قانون عملیات بانکی بدون ربا
- ۲۱۹-۳-۱-۱. بررسی فقهی قانون عملیات بانکی بدون ربا
- ۲۲۴-۳-۱-۲. کاستی‌های قانون
- ۲۲۶-۳-۲. گفتار دوم: ارزیابی مصوبات هیئت وزیران و شورای پول ...
- ۲۲۷-۳-۳. گفتار سوم: محتوای قراردادهای بانکی

- ۲۲۸ ۱-۳-۳. اشکالات کلی
- ۲۲۹ ۲-۳-۳. اشکالات مواد مشترک
- ۲۳۰ ۳-۳-۳. اشکالات مواد اختصاصی
- ۲۳۰ ۱-۳-۳-۳. تضمین اصل سرمایه و سود در مضاربه
- ۲۳۳ ۴-۳. گفتار چهارم: عدم اجرای دقیق مفاد قانون ...
- ۲۳۶ ۵-۳. گفتار پنجم: مشکلات مربوط به ماهیت بانکداری بدون ربا
- ۲۳۷ ۱-۵-۳. پیچیدگی قراردادهای ترکیبی نسبت به قرض ربوی
- ۲۳۹ ۲-۵-۳. فقدان انگیزه درونی برای رعایت محدودیت‌های بانکداری ...
- ۲۴۱ ۳-۵-۳. عدم انعطاف قراردادها برای پوشش نیازهای مشتریان ...
- ۲۴۱ ۶-۳. گفتار ششم: محدودیت ذاتی نهاد بانک به عنوان بستری برای ...
- ۲۴۴ ۷-۳. جمع‌بندی علل عدم موفقیت
- ۲۴۵ ۸-۳. پیشنهادات
- ۲۴۵ ۱. آموزش عمومی بانکداری اسلامی و ترغیب جامعه به رعایت آن
- ۲۴۷ ۲. انتخاب متصدیان بانکی از اقشار متعهد جامعه ...
- ۲۴۸ ۳. انحصار پرداخت تسهیلات خرد در قالب عقود مبادله‌ای
- ۲۴۹ ۴. لغو اعطای وکالت به مشتری در فروش اقساطی
- ۲۵۰ ۵. پرهیز از به‌کارگیری حيله‌های مجاز ربای قرضی
- ۲۵۰ جمع‌بندی
- ۲۵۱ تجهیز منابع
- ۲۵۱ ۱. تضمین سپرده سرمایه‌گذاری و سود آن
- ۲۵۲ ۲. اعطای جوایز بانکی
- ۲۵۳ ۳. تخفیف یا معافیت سپرده‌گذاران از پرداخت کارمزد ...
- ۲۵۳ ۴. دادن حق تقدم به سپرده‌گذاران برای استفاده از تسهیلات ...
- ۲۵۴ ۵. عدم قصد توکیل در سپرده‌های مدت‌دار توسط سپرده‌گذار
- ۲۵۴ تخصیص منابع
- ۲۵۴ ۱. اخذ تضمین نسبت به اصل سرمایه و سود آن در عقود ...
- ۲۵۵ ۲. جریمه تأخیر
- ۲۵۵ الف) استحقاق مبلغ زیاده به‌خاطر مدت زمان تعویق بدهی

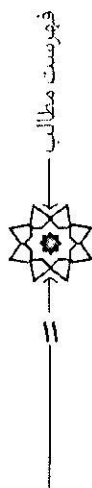

- ب) استحقاق مبلغ زیاده به عنوان خسارت تأخیر تأدیه ۲۵۵
- ۱) خسارت ناشی از کاهش ارزش پول ۲۵۶
- ۲) خسارت ناشی از تعهدات مترتب بر تعهد بدهکار ۲۵۶
- ۳) خسارت عدم النفع ۲۵۶
- ج) استحقاق مبلغ زیاده از باب تعزیر متخلف ۲۵۷
- د) استحقاق مبلغ زیاده به صورت شرط ضمن عقد... ۲۵۷
۳. کارمزد قرض الحسنه ۲۵۷
۴. اعطای تسهیلات به شرط سپرده گذاری ۲۵۹
۵. شرط مسدودی بخشی از مبلغ تسهیلات ۲۵۹
۶. خرید و فروش امتیاز تسهیلات ۲۶۰
۷. انعقاد صوری قراردادها (فاکتورسازی) ۲۶۰
۸. بی اطلاعی مشتری نسبت به مفاد قراردادهای بانکی ۲۶۱
۹. کارت های اعتباری ۲۶۱
- خدمات بانکی ۲۶۲
- سیاست پولی بانک مرکزی ۲۶۳
۱. کنترل نرخ های سود بانکی ۲۶۳
۲. سقف اعتباری ۲۶۳
۳. نسبت سپرده قانونی ۲۶۳
۴. عملیات درجه تنزیل ۲۶۳
۵. عملیات بازار باز ۲۶۳
۶. سپرده ویژه بانک ها نزد بانک مرکزی ۲۶۴
- ضوابط و قواعد فقهی حاکم بر تعامل با بانک های خارجی ۲۶۴
۱. قاعده نفی سبیل ۲۶۴
۲. حرمت تقویت کفر ۲۶۴
۳. قاعده الزام ۲۶۴
۴. استنقاذ مال کافر حربی ۲۶۵
۵. جواز دریافت ربا از کافر حربی ۲۶۵
- علل عدم موفقیت نظام بانکی در جلب اعتماد عمومی... ۲۶۷

پیشنهادهات ۲۶۷

منابع کتابخانه‌ای ۲۶۸

منابع اینترنتی ۲۷۶

www.ketab.ir

مقدمه ناشر

حقیقت اصیل‌ترین، جاودانه‌ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق چه جان‌ها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل‌پرستان چه توطئه‌ها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته‌اند. چه تلخ‌واقعیتی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بین رفتنی و نگوئسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویانی است که در عرصه نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته‌اند؛ و در این میان، نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جانشینان برحق و گرامی او علیه السلام برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه، رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت‌پرستان حقیقت‌گریز دانسته؛ و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت‌دشووارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن، کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌روند تا با فعالیت‌های روزافزون‌شان، مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی باز یابند؛ ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی، تلاش‌های دانشمندان این مرزوبوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است، به بار ننشسته، و آن‌گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان رد پای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب، راهی طولانی و پرچالش در پیش است. از این‌روی، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازماندهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها، از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله علیه در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مد ظله العالی، از آغاز تأسیس بر اساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی رحمته‌الله علیه، به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. انتشارات مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون

بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در قلمرو بانکداری اسلامی که با تلاش پژوهشگر ارجمند، جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر مهدی خطیبی نگارش یافته است. هدف اصلی نویسنده، ارزیابی منشأهای وجود ربا در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران است.

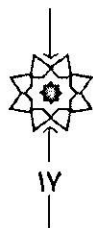
انتشارات از مؤلف محترم و جناب حجت الاسلام والمسلمین مجید رضایی که با نظارت و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند مٔان خواستار است.

مقدمه

بانک، محصول تکامل نهادهای پولی در اقتصاد متعارف است و کارکردهای متعددی در اقتصاد مدرن دارد؛ اما عمده‌ترین کارکرد آن، تأمین منابع مالی لازم در سه بخش تولید، توزیع و مصرف است. بانک یک نهاد انتفاعی است و به‌گونه‌ای طراحی شده است که به ازای تأمین مالی طرح‌ها و پروژه‌های اقتصادی و نیازهای مصرفی اشخاص حقیقی و حقوقی، اعم از بخش خصوصی و بخش دولتی، کسب درآمد کند. برهمن اساس، می‌توان ادعا کرد شالوده بانک بر سه عنصر مبلغ، مدت و نرخ بهره، بنا نهاده شده است.

از آنجا که ربا در اسلام تحریم شده و طبق دیدگاه فقهای اسلام، بهره بانکی همان ربای قرضی است؛ بانکداری با حفظ ارکان پیش گفته، امکان فعالیت در چهارچوب اقتصاد اسلامی را ندارد. پس از گسترش بانکداری نوین و نقش‌آفرینی آن در شکوفایی اقتصاد، بسیاری از کشورهای اسلامی برای استفاده از مزایای آن، سر تسلیم فرود آوردند و بانکداری ربوی را پذیرفتند. برخی کشورهای اسلامی بعد از پذیرش بانکداری ربوی، سعی کردند با اصلاح فعالیت‌های آن منطبق بر ضوابط

۱. منظور از ربای قرضی در اینجا، مطلق دیون است؛ یعنی حتی اگر بر اثر انجام بیع مباحه مشتری مدیون بانک باشد، اگرچه قرضی در میان نیست و مشتری مدیون بانک است، اما احکام ربای قرضی در این فرض هم قابل تطبیق است. به‌رغم آنکه دین اعم از قرض است و به عبارتی هر قرضی دین محسوب می‌شود، اما هر دینی ناشی از قرض نیست؛ در عنوان بحث، از اصطلاح ربای قرضی استفاده شده است؛ این بدان جهت است که طبق عرف مشهور، در مباحث فقهی ربا به قرضی و معاملی تقسیم می‌شود و مباحث مربوط به ربای در دیون، تحت مباحث ربای قرضی مطرح می‌شود؛ لذا به جهت تحفظ بر رویه مشهور، از اصطلاح ربای قرضی در عنوان بحث استفاده شده است.

اسلامی، بانکداری اسلامی را پایه‌گذاری کنند. در ایران تا پیش از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، بانک‌ها بر اساس سیستم ربوی عمل می‌کردند؛ اما بعد از انقلاب، گام‌های اولیه برای حذف ربا و برقراری کارمزد در سیستم بانکی و تأسیس بانک اسلامی و توسعه صندوق‌های قرض‌الحسنه، برداشته شد.^۱

در دی ماه سال ۱۳۵۸، با اعلام برقراری حداقل سود تضمین‌شده و کارمزد به جای بهره، عنوان شد که بانک‌ها اسلامی شده‌اند؛ ولی این تغییرات جزئی، نمی‌توانست به عنوان بانکداری اسلامی مورد قبول مردم باشد. از این رو طبق تبصره ۵۴ قانون بودجه سال ۱۳۶۰، دولت موظف شد ظرف مدت شش ماه لایحه عملیات بانکداری بدون ربا را به مجلس تقدیم کند. بعد از تصویب قانون بودجه، جلساتی با حضور اساتید اقتصاد و کارشناسان بانک مرکزی در وزارت اقتصاد و دارایی و شورای پول و اعتبار تشکیل شد و از یکی از اعضای شورای نگهبان نیز برای رعایت موازین شرعی در لایحه دعوت به عمل آمد تا پیشنهادش لایحه آماده شود.^۲ در سال ۱۳۶۱، لایحه به تصویب هیئت دولت رسید و در همان سال به مجلس ارسال شد. لایحه مزبور بعد از بررسی‌های طولانی توسط وکلای ملت، سرانجام در تاریخ هشتم شهریور ۱۳۶۲ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و دو روز بعد، از سوی شورای نگهبان تأیید شد. پس از آن، قانون مزبور در دو نوبت شاهد تغییرات جزئی بود. در سال ۱۳۶۵ مفاد ماده ۱۵ تغییر کرد و دو تبصره هم به آن

۱. محمدنقی نظریور و سیدعباس موسویان، *بانکداری بدون ربا از نظریه تا تجربه*، ص ۵۹.

۲. سیدعباس موسویان، «نقد و بررسی قانون بانکداری بدون ربا»، *اندیشه*، ۱۳۸۴، شماره ۵۴، ص ۱۲۲.

اضافه شد. در سال ۱۳۷۶ نیز دو تبصره دیگر به همان ماده اضافه شد تا تبصره‌های آن به عدد چهار برسد.

تهیه آیین‌نامه‌های اجرایی قانون مزبور، طبق ماده ۲۷، با پیشنهاد بانک مرکزی و تصویب هیئت دولت، به وزارت امور اقتصادی سپرده شد. آیین‌نامه‌ها در همان سال تهیه شد و در ابتدای سال ۱۳۶۳، برای اجرا در اختیار بانک‌ها قرار گرفت.

با توجه به آنکه قانون مزبور برای اولین بار تدوین شده و مبنای فعالیت بانک‌ها قرار می‌گرفت، و با توجه به رشد سریع بانکداری متعارف، انتظار آن بود که قانون مزبور بعد از مدتی مورد بازنگری کلی قرار گیرد؛ اما به‌رغم تلاش برخی افراد و نهادهای دغدغه‌مند، این اتفاق هرگز نیفتاد. ازجمله تلاش‌های صورت‌گرفته، تحقیقی است که به سفارش مرکز تحقیقات دانشگاه امام حسین علیه السلام و با مشارکت گروهی از اساتید اقتصاد اسلامی به انجام رسید. تحقیق مزبور بعد از انجام، به درخواست مرکز پژوهش‌های ریاست جمهوری، طی چندین جلسه با حضور استادان پول و بانکداری و کارشناسان بانکی، نقد و بررسی و درنهایت اصلاح و تکمیل شد و نتایج آن در قالب یک مقاله با عنوان «نقد و بررسی قانون عملیات بانکداری بدون ربا و پیشنهاد قانون جایگزین» منتشر گردید. قانون پیشنهادی در این مقاله همانند قانون قبلی، در پنج فصل تدوین شده بود؛ اما تعداد مواد آن، از ۲۷ به ۴۲ ماده افزایش یافت. این تلاش علمی برای بازنگری قانون عملیات بانکداری بدون ربا، در همین مرحله متوقف گردید.

یک بار دیگر در سال پایانی مجلس نهم، طرحی از سوی نمایندگان مجلس راجع به قانون بانکداری بدون ربا ارائه شد. این طرح در شش

فصل و ۶۷ ماده تقدیم مجلس شد؛ اما به دلیل نداشتن فرصت به تصویب نهایی نرسید.^۱

در سال ۱۳۹۸ نیز گزارشی مبنی بر ارائه طرح بانکداری بدون ربا توسط نمایندگان مجلس منتشر شد. پیش‌نویس طرح که در خبرگزاری‌ها متعددی منتشر شده بود، با هم تفاوت جزئی داشت. برخی خبرگزاری‌ها طرح ۲۰۵ ماده‌ای، برخی دیگر طرح ۲۱۴ ماده‌ای، و گروهی دیگر طرح ۲۱۹ ماده‌ای را در رسانه‌ها منتشر کردند. کلیات طرح مزبور در ۲۶ آذر ۱۳۹۸ به تصویب نمایندگان مجلس شورای اسلامی رسید.^۲

با توجه به شرح حال مزبور، قانون مصوب سال ۱۳۶۲، مبنای فعالیت نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران در چهار دهه اخیر بوده است؛ که البته خروجی آن در این مدت، بی‌اعتمادی افکار عمومی و حتی مراجع معظم تقلید نسبت به غیرربوی بودن نظام بانکی ایران است. خبرگزاری تسنیم در گزارشی اقدام به گردآوری اظهارنظر مراجع معظم تقلید راجع به بانک‌ها کرده و طی سه سال ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۸ در مجموع ۱۵۰ مرتبه اعتراض مراجع را در رابطه با ربای بانکی، برشمرده است.^۳ از این رو، جا دارد پیش از تغییر قانون بانکداری بدون ربا، فعالیت چهل‌ساله نظام بانکداری بدون ربا در ایران ارزیابی شود تا مشخص شود چه عواملی باعث سلب اعتماد عمومی نسبت به غیرربوی بودن نظام بانکی ایران شده است؛ و موارد مزبور در اصلاح قانون لحاظ شود.

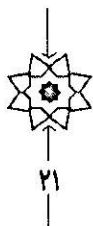
1. <https://mbri.ac.ir/Default.aspx?pagename=news&id=181708&Language=1>

2. banker.ir/cnt-126

3. <https://tn.ai/1999188>

البته پیش از آن لازم است روشن شود تطبیق عملکرد نظام بانکی بر شریعت اسلام، بر اساس فتوای چه کسی باید باشد؟ توضیح آنکه با توجه به اختلاف فتوای فقها در مسائل فقهی و از جمله ربای قرضی، فتوای چه کسی باید معیار سنجش غیرربوی بودن عملیات بانکداری باشد؟ در پاسخ به این سؤال، باید گفت بر اساس مبانی اعتقادی شیعه، احکام شرعی برای تمامی موضوعات، بر اساس مصالح و مفاسد در لوح محفوظ جعل شده است؛ و رسول گرامی اسلام و ائمه اطهار علیهم السلام، مستقیم به آنها دسترسی دارند و بر اساس رسالتی که دارند، آنها را در اختیار بشر گذاشته اند؛ اما در عصر غیبت کبری که دست بشر از دامان امامان معصوم کوتاه است، فقیه جامع الشرایط، متصدی استنباط احکام از ادله اربعه شده است. از آنجاکه در استنباط، اعمال نظر وجود دارد و بر اساس مبانی انجام می شود، لذا در مواردی، اقوال فقها راجع به حکم یک موضوع، متفاوت و بعضاً به چندین قول می رسد. در مسائل فردی، که ارتباطی به دیگران ندارد، اختلاف دیدگاه فقهی مشکلات کمتری ایجاد می کند؛ اما در احکام بین الاثنانی، مشکل جدی است و این سؤال مطرح است که به فتوای مرجع تقلید کدام یک از طرفین باید عمل شود؛ مثلاً زنی را فرض کنید که مرجع تقلیدش سهم ارث زوجه را تمامی ترکه می داند، و بقیه وراث مقلد، مرجعی هستند که معتقد است

۱. مشکلات ناشی از اختلاف فتوا، حتی در مسائل فردی نیز گاهی ایجاد مشکل می کند؛ مثلاً فرض کنید فقیهی خون داخل تخم مرغ را نجس نمی داند، اما فقیه دیگر آن را نجس دانسته و زرده و سفیده را نیز متنجس می داند. در این صورت، کسی که مقلد مرجع دوم است، نه تنها باید از تخم مرغ خونی اجتناب کند، بلکه اگر با مقلد مرجع دیگر (در صورتی که از تخم مرغ خونی استفاده کرده) ارتباط و اختلاط دارد، باید رعایت جانب احتیاط را بنماید.

زن از زمین ارث نمی‌برد. در اینجا چه باید کرد؟ شیخ در مکاسب اثر اختلاف فتوا را در بیع بررسی کرده و چند احتمال به عنوان راه حل بیان می‌کند و سرانجام بدون قضاوت نهایی، از کنار مسئله می‌گذرد.^۱

اختلاف فتوا در سطح قانون‌گذاری برای اداره کشور، مشکلات حادثی برای مردم ایجاد می‌کند؛ چون به ندرت مرجعیت واحد شکل می‌گیرد. معمولاً فقهای متعددی در عرض هم به عنوان مرجع تقلید مطرح هستند و در برخی مسائل، ممکن است اقوال متعددی داشته باشند؛ مثلاً در مورد جبران کاهش ارزش پول، در بین مراجع معاصر شش دیدگاه متفاوت وجود دارد.^۲ حال اگر قرار باشد مجلس شورای اسلامی قانونی را درباره دیونی که به مرور زمان دچار کاهش ارزش پول شده‌اند تصویب کند، باید طبق دیدگاه کدام یک از فقها عمل کند؟ شورای نگهبان که وظیفه بررسی تطبیقی قانون مصوب مجلس با شرع و قانون اساسی را دارد، باید بر اساس فتوای چه کسی درباره قانون مصوب قضاوت کند؟ آیا باید بر اساس فتوای خودشان قضاوت کنند، یا فتوای مشهور فقها، یا فتوای ولی فقیه؟

۱. شیخ مرتضی انصاری، کتاب المکاسب المحرمة والبیع والخیارات (ط - الحدیثة)، ج ۳، ص ۱۷۸ و ۱۷۹.

۲. سید محمود هاشمی شاهرودی، «ثبوت الشهرة برؤية الهلال فی بلد آخر»، مجله فقه اهل بیت (علیهم السلام) (فارسی)، ۱۳۸۱، شماره ج ۳۱، ص ۵۹.